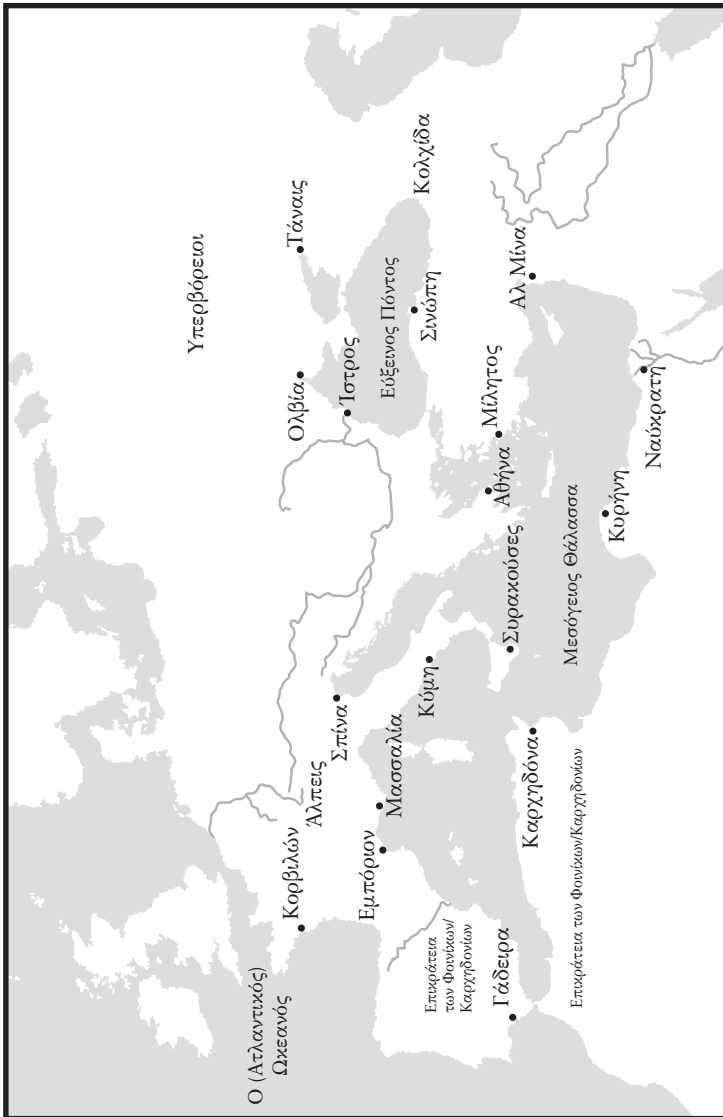

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η διεύρυνση των ελληνικών γεωγραφικών οριζόντων

Η ίδρυση νέων πόλεων (Χάρτης 4)

Οι Έλληνες βρίσκονταν σε διαρκή κινητικότητα και ίδρυσαν νέες πόλεις κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της ιστορίας τους. Ωστόσο, από τις αρχές του όγδοου αιώνα μέχρι τα τέλη του έκτου αιώνα π.Χ. σημειώθηκαν σημαντικές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών, καθώς ιδρύθηκαν περισσότερες από εκατό αποικίες, που εκτεινόταν από την Ταναΐδα στη βορειοανατολική άκρη της Μαύρης Θάλασσας έως το Εμπόρειον στην βόρεια Ιβηρία και την Κυρήνη, δυτικά της Αιγύπτου. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, εγκαταστάθηκαν ελληνικοί πληθυσμοί σε πολλές από τις διαθέσιμες ακτές της Μεσογείου: απέφευγαν μόνον τις ήδη πυκνοκατοικημένες (όπως τη Μέση Ανατολή και την κεντρική Ιταλία) ή περιοχές τις οποίες διεκδικούσαν και άλλοι, κυρίως οι Φοίνικες ή οι Καρχηδόνιοι στη δυτική Μεσόγειο. Πολλές από αυτές τις πόλεις χτίζονταν πάνω ή κοντά στις εκβολές μεγάλων ευρωπαϊκών ποταμών: η Μασσαλία κοντά στον Ροδανό, η Σπίνα κοντά στον Πάδο, η Ίστρος και η Κωνσταντζα (Τόμις) κοντά στον Ίστρο (Δούναβη), η Ολβία στις εκβολές του Βορυσθένη (Δνείπερου) και η Τάναϊς στις εκβολές του ομώνυμου ποταμού (του σημερινού ποταμού Ντον). Όλοι αυτοί οι ποταμοί, και πολλοί άλλοι, εξασφάλιζαν

Χάρτης 4. Η ίδρυση νέων πόλεων κατά την Αρχαϊκή περίοδο

πρόσβαση στην ενδοχώρα και σε εμπορικούς δρόμους που οδηγούσαν από τη Μεσόγειο ή τη Μαύρη Θάλασσα προς το εσωτερικό της Ευρώπης, τον Βόρειο Ατλαντικό και τη Βαλτική. Από γεωγραφική άποψη, ο αποικίες και οι εμπορικές διασυνδέσεις τους συνέβαλαν σημαντικά και στη διεύρυνση των τοπογραφικών γνώσεων. Ο κόσμος του Ομήρου ήταν περιορισμένος στην ανατολική Μεσόγειο και δεν έφτανε δυτικότερα της Σικελίας. Ο Ησίοδος, που ήταν κατά μία ή δύο γενιές νεότερος, γνώριζε τη Μαύρη Θάλασσα, τους Ετρούσκους της βόρειας Ιταλίας και τη Λιγυρία¹.

Για πολλά χρόνια, ήταν πολύ συνηθισμένο να αποκαλείται αυτή η εξάπλωση των Ελλήνων στην Μεσόγειο «αποικισμός». Πρόκειται για έναν ατυχή όρο που προέκυψε από έναν λανθασμένο παραλληλισμό του φαινομένου με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό που διήρκεσε από τον δέκατο έκτο έως τον δέκατο ένατο αιώνα. Ήδη από τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα, Ισπανοί χρονικογράφοι παραλλήλιζαν την εποχή της ρωμαϊκής κατάκτησης της Ισπανίας με τη δική τους εγκατάσταση στην αμερικανική ήπειρο. Σύντομα, οι παραλληλισμοί συμπεριέλαβαν και τους Έλληνες, με αποτέλεσμα η ελληνική και η ρωμαϊκή εξάπλωση στη Μεσόγειο να χρησιμοποιηθούν ως άλλοθι για την κατάκτηση του Νέου Κόσμου από τους Ισπανούς². Αν και υπάρχουν κάποιες ομοιότητες, ιδίως στις αιτίες, παρατηρούνται και πολύ σημαντικές διαφορές, με πιο χαρακτηριστική το γεγονός ότι οι ελληνικές πόλεις που ιδρύονταν ήταν ανεξάρτητες και όχι οικονομικά υποτελείς στις μητροπόλεις³. Η σχέση μεταξύ της αποικίας και της μητρόπολης βασιζόταν στην κοινή τους καταγωγή, την κοινή θρησκεία, την ελληνική γλώσσα και άλλους κοινούς πολιτιστικούς θεσμούς. Οι δεσμοί μπορεί να ήταν πολύ στενοί, όπως αποκαλύπτεται και από τα γεγονότα στη βορειοδυτική Ελλάδα που οδήγησαν στην κήρυξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, αλλά οι νέες πόλεις διεκδικούσαν και την ανεξαρτησία τους⁴. Ο χαρακτηρισμός «αποικισμός», αν

αναλογιστούμε τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόστηκε η αποικιοκρατία στη σύγχρονη εποχή, είναι μια πολύ άστοχη αναλογία, που μοιάζει αναχρονιστική, αλλά είναι μάλλον, ως όρος, πολύ βαθιά ριζωμένος για να αλλάξει, ακόμα και στον σημερινό μετα-αποικιακό κόσμο.

Οι λόγοι για τους οποίους οι Έλληνες εξαπλώθηκαν στη Μεσόγειο είναι, όπως μπορεί να φανταστεί κανείς, ποικίλοι. Στην αρχαιότητα, ως σημαντικότερος λόγος θεωρούνταν η έλλειψη εδαφών και ο Πλάτωνας απέδιδε τις πληθυσμιακές μετακινήσεις στον υπερπληθυσμό –παρομοιάζοντας τις με την εφόρμηση ενός σμήνους μελισσών–, όπως επίσης και στις εμφύλιες διαμάχες και στις εξωτερικές επιθέσεις⁵. Η αστάθεια ήταν ενδημικό χαρακτηριστικό των ελληνικών πόλεων-κρατών και στον ανατολικό ελληνικό χώρο, ο περσικός επεκτατισμός συνιστούσε μια ακόμα απειλή. Μας είναι γνωστοί και κάποιοι ειδικοί λόγοι για κάποιες συγκεκριμένες πόλεις-κράτη: η Κυρήνη ιδρύθηκε λόγω μιας επταετούς ξηρασίας που έπληξε την μητρόπολη της Θήρας και κατέστρεψε όλα σχεδόν τα δέντρα⁶. Συχνά, ηγέτες αντιπολιτευτικών κινήματων εξωθούνταν στην μετανάστευση μαζί με τους οπαδούς τους: ο Φάλανθος από τη Σπάρτη, αφού ηγήθηκε ενός αποτυχημένου πραξικοπήματος, στάλθηκε να ιδρύσει τον Τάραντα στην Ιταλία⁷. Η ίδρυση μιας νέας αποικίας μπορεί να ήταν περίπλοκη και επίπονη διαδικασία και υπάρχουν πολλές ιστορίες για αποτυχημένες αποικίσεις, αλλεπάλληλες απόπειρες εντοπισμού της κατάλληλης τοποθεσίας και ακόμα και για πολλές επανόδους στη μητρόπολη. Η καλύτερα σωζόμενη περιγραφή αυτής της διαδικασίας είναι η ιστορία της ίδρυσης της Κυρήνης, το 630 π.Χ. περίπου, που χρειάστηκε χρόνια για να ολοκληρωθεί και περιγράφηκε με παραστατικό και λεπτομερέστατο τρόπο από τον Ηρόδοτο⁸. Υπάρχει, βέβαια, ένα κοινό χαρακτηριστικό μεταξύ του αρχαϊκού και του μεταγενέστερου ευρωπαϊκού αποικισμού: το κυνήγι του κέρδους μέσω του εμπορίου (ή άλλων λιγότερο θεμιτών μέ-

σων), αν και στην αρχαιότητα αυτό αποτελούσε μάλλον συνέπεια, παρά αιτία ίδρυσης μιας νέας αποικίας. Παρόλα αυτά, οι πιθανές πηγές πλούτου είχαν εντοπιστεί από πολύ νωρίς και όταν ο Κωλαίος ο Σάμιος έστειλε στην πατρίδα του 60 τάλαντα από τη νοτιοδυτική Ιβηρία, γύρω στο 630 π.Χ. είχε ασφαλώς πληροφορηθεί ότι στα σχεδόν άγνωστα μέρη της Δύσης υπήρχε πολύς πλούτος⁹.

Σε αυτές τις πληθυσμιακές μετακινήσεις ενεπλάκησαν περίπου 20 πόλεις κράτη της κεντρικής και ανατολικής Ελλάδας. Την πλουσιότερη δράση είχε η Μίλητος, που ίδρυσε το ένα τέταρτο σχεδόν των ελληνικών αποικιών και ξεκινώντας από το 700 περίπου π.Χ., εξαπλώθηκε περιμετρικά της Μαύρης Θάλασσας και των περιχώρων της. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στη διεύρυνση των ελληνικών οριζόντων, ώστε αρκετά νωρίς ο Ησίοδος να συμπεριλάβει δύο από τους ποταμούς της Μαύρης Θάλασσας (τον Ίστρο και τον Φάσι) στη *Θεογονία* του¹⁰. Η Κύζικος στην Προποντίδα και η Σινώπη στη νότια ακτή της θάλασσας ήταν μάλλον οι πρώτες που ιδρύθηκαν· οι Μιλήσιοι ακολούθησαν τα χνάρια στα οποία βάδισαν οι Αργοναύτες πολλούς αιώνες πριν¹¹. Οι μεγάλοι ποταμοί που εκβάλλουν στη βόρεια Μαύρη Θάλασσα εξασφάλισαν πρόσβαση σε μεγάλο μέρος της ενδοχώρας του ανατολικού τμήματος της Ευρώπης, ενώ αναπτύχθηκαν και σχέσεις με τους τοπικούς άρχοντες: ο Ηρόδοτος διηγήθηκε την ιστορία κάποιου Σκύλη, που αποκαλείται «βασιλιάς των Σκυθών», ο οποίος έμαθε ελληνικά και εξελληνίστηκε, κατοικώντας άλλοτε στην Ολβία, που ήταν αποικία των Μιλησίων και άλλοτε στην ενδοχώρα μαζί με τον λαό του, προσαρμόζοντας κάθε φορά την ενδυμασία του κατάλληλα¹². Τα ελληνικά υλικά αγαθά εξαπλώθηκαν και στην ενδοχώρα, μέχρι το ύψος του Βορυσθένη (του σημερινού Δνείπερου) και άλλων ποταμών¹³. Δυτικά της Μαύρης Θάλασσας, ο Ίστρος (το αρχαίο όνομα –όπως και το Δανούβιος– του άνω Δούναβη)¹⁴ διέρρεε την ενδοχώρα σε μια έκταση 1.800 μιλίων και η ομώνυμη

νυμη αποικία των Μιλήσιων ιδρύθηκε στις εκβολές του, μάλλον κατά τον έβδομο αιώνα π.Χ. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, ιδρύθηκαν και άλλες αποικίες σε μικρή απόσταση από τον ποταμό⁵. Οι άποικοι άρχισαν να αποκτούν μια αδρομερή εικόνα της μορφολογίας της ενδοχώρας: πίστευαν ότι ένας από τους παραπόταμους του άνω Δούναβη ήταν ο Άλπης και ότι οι πηγές του μεγάλου αυτού ποταμού βρίσκονταν στη δυτικότερη Ευρώπη, εκεί όπου ζούσαν οι Κέλτες, σε μια περιοχή κοντά στην πόλη της Πυρήνης⁶. Αυτές οι πρωιμότερες αναφορές στις Άλπεις και τα Πυρηναία, τοπωνύμια που ήταν ασφαλώς γνωστά πολύ πριν ο Ηρόδοτος τα καταγράψει, είναι ένα από τα σπάνια τεκμήρια της εξέλιξης των τοπογραφικών γνώσεων, που σε αυτήν την περίπτωση παγιώθηκαν λανθασμένα επειδή αποτελούσαν πρώιμο υλικό.

Ο ελληνικός αποικισμός στη νότια Ιταλία και τη Σικελία ήταν πιο ετερόκλητος, αλλά λιγότερο πολύτιμος για την εξέλιξη της γεωγραφικής γνώσης, αφού οι Έλληνες είχαν βρεθεί σε αυτά τα μέρη ήδη από την Εποχή του Χαλκού. Αρκετές πόλεις-κράτη από την κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο ίδρυσαν περίπου 30 αποικίες στη συγκεκριμένη περιοχή. Πρώτοι ίδρυσαν αποικία οι Ευβοείς στο νησί των Πιθηκουσών (τη σημερινή Ίσκια) στον κόλπο της Νάπολης, στις αρχές του όγδοου αιώνα π.Χ. και πολύ σύντομα –μάλλον εντός μιας γενιάς– μετοίκησαν στην απέναντι ιταλική ακτή, την Κύμη⁷. Οι Έλληνες γνώριζαν και τις βορειότερες περιοχές αλλά η παρουσία των Ετρούσκων εκεί τους απέτρεψε να τις πλησιάσουν· παρόλα αυτά, τα ελληνικά εμπορικά αγαθά σύντομα διείσδυσαν και στα ετρουσικά εδάφη, εγκαινιάζοντας τις επαφές των Ελλήνων με τον κόσμο της κεντρικής Ιταλίας, από τις οποίες αργότερα γεννήθηκε η Ρωμαϊκή Δημοκρατία.

Δεν υπήρχαν ελληνικές αποικίες βόρεια του κόλπου της Νάπολης μέχρι και τις ακτές της Λιγυρίας (τη σημερινή Κυανή Ακτή / Γαλλική Ριβιέρα). Στην ανατολική πλευρά της Ιταλίας,

στον μυχό της Αδριατικής κοντά στις εκβολές του Πάδου, υπήρχε μια σειρά απομονωμένων πόλεων ή εμπορειών με πιο γνωστές τη Σπίνα (κοντά στη σημερινή πόλη Comacchio) και την Αδρία (τη σημερινή Atria). Οι Έλληνες –και μάλλον οι Αθηναίοι πρώτοι– είχαν εγκατασταθεί εκεί από τα τέλη του έκτου αιώνα π.Χ.¹⁸. Η Σπίνα και η Αδρία μπορεί να ήταν ετρουσκικές πόλεις, στις οποίες διέμεναν, σε συγκεκριμένες συνοικίες, Έλληνες έμποροι. Η Σπίνα, ωστόσο, ήταν αρκετά εύπορη ώστε να χαρίσει έναν *θησαυρό* στο μαντείο των Δελφών και για ένα διάστημα ήταν η πλουσιότερη πόλη της Αδριατικής¹⁹. Αυτές οι πόλεις εξασφάλισαν στους Έλληνες πρόσβαση αφενός στις Άλπεις μέσω της κοιλάδας του άνω Πάδου, αφετέρου στους δρόμους του κεχριμπαριού: το κεχριμπάρι της Βαλτικής ήταν γνωστό στους Έλληνες από τα προϊστορικά χρόνια²⁰. Οι εμπορικοί δρόμοι περνούσαν μέσα από τα μονοπάτια των Άλπεων και κατέληγαν στον Ίστρο, ενώ οι έμποροι συνέλεγαν τα πολύτιμα κοιτάσματα των μετάλλων στην σύγχρονη Καρινθία. Αλλά ποτέ δεν υπήρξε μακραίωνη ελληνική παρουσία στον μυχό της Αδριατικής και όσοι Έλληνες έμειναν εκεί, τελικά αφομοιώθηκαν από τη διευρυνόμενη ετρουσκική και μετέπειτα ρωμαϊκή παρουσία.

Στα δυτικά της βόρειας Ιταλίας βρισκόταν η ακτή της Λιγυρίας. Εκεί υπήρχε η πιο σημαντική ελληνική αποικία της Δύσης, η Μασσαλία, που ιδρύθηκε γύρω στο 600 π.Χ. από την Φώκαια, μια ιωνική πόλη που ουσιαστικά άνοιξε το δρόμο της δυτικής Μεσογείου για τους Έλληνες²¹. Η Μασσαλία βρίσκεται στον μυχό ενός μεγάλου λιμανιού, του οποίου η είσοδος είναι κρυφή, με πηγές γλυκού νερού να εκβάλλουν στα νερά του: πιο ιδανικό μέρος για την ίδρυση αποικίας δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί και το ασυνήθιστο ανάγλυφο της είναι εμφανές ακόμα και σήμερα. Επιπλέον, ήταν το τελευταίο καλό λιμάνι πριν από τις εκβολές του Ροδανού, του μεγαλύτερου ποταμού της περιοχής, που βρίσκεται στα δυτικά της Μασσα-

λίας σε απόσταση μικρότερη των 30 μιλίων. Ο Ροδανός έρρεε από το βορρά και, ανεβαίνοντας τον, οι έμποροι της Μασσαλίας αποκτούσαν πρόσβαση στα ποτάμια συστήματα της βορειοδυτικής Ευρώπης. Δυτικά του σημείου που βρίσκεται η σημερινή πόλη Λυών, ο ποταμός Λίγηρας ρέει σε απόσταση μικρότερη των 30 μιλίων από τον Ροδανό, διασταυρώνεται μαζί του και με τον παραπόταμο του, Ντουμπ και έτσι η πρόσβαση στον άνω Ρήνο και στην πόλη της Βασιλείας προϋποθέτει έναν διάπλου 40 μόλις μιλίων. Έτσι, οι κάτοικοι της Μασσαλίας είχαν εξαιρετικά εύκολη πρόσβαση σε μεγάλο τμήμα της βορειοδυτικής Ευρώπης, στη Βόρεια Θάλασσα και στα γύρω νησιά. Στις εκβολές του Λίγηρα ιδρύθηκε ένα εμπόριο ονόματι Κορβιλών, μάλλον στη θέση της σημερινής Ναντ²². Η Μασσαλία ίδρυσε και άλλες αποικίες, κατά τη διάρκεια, κυρίως, του έκτου αιώνα π.Χ., όταν κατέφυγαν εκεί περισσότεροι Φωκαείς λόγω των περσικών πιέσεων²³ και δημιούργησε έτσι μια σφαίρα επιρροής που έλεγχε ολόκληρη την ακτή της Λιγυρίας από το Εμπόριον (την σημερινή ισπανική πόλη Empúries) στα δυτικά μέχρι την Μόνοικο (το σημερινό Μονακό) στα ανατολικά. Οι συνέπειες της δράσης των εμπόρων της Μασσαλίας είναι εμφανείς μέχρι και σήμερα: οι πρώτοι οικιστές έφεραν μαζί τους μοσχεύματα αμπελιών, ανοίγοντας, έτσι, τον δρόμο για τη γαλλική οινοποιητική παράδοση.

Δεν είχαν ιδρυθεί σημαντικές ελληνικές αποικίες στην Ιβηρία πέραν του Εμπορίου στα βορειοανατολικά, αν και στην ίδια περιοχή υπήρχαν κάποια εμπόρια²⁴: οι Φωκαείς και οι Μασσαλιώτες δεν τόλμησαν να ιδρύσουν αποικίες στην επικράτεια των Φοινίκων. Αλλά οι εξερευνητές τους περιέπλεαν την Ιβηρική χερσόνησο και μπορεί να έφτασαν μέχρι και τα βρετανικά νησιά, αν και υπήρχε μικρή κίνηση βόρεια της Οφιούσσας, της δυτικότερης εσχατίας της Ευρώπης, του σημερινού Cabo da Roca κοντά στη Λισαβόνα. Η ελληνική δραστηριότητα εντός και πέραν της φοινικικής επικράτειας περιοριζόταν σε μια σειρά

αναγνωριστικών αποστολών και είναι σχεδόν βέβαιο ότι η Κορβιλών, στις εκβολές του Λίγηρα, αποικίστηκε από την ενδοχώρα. Αυτά τα εξερευνητικά ταξίδια περιγράφονται σε ένα λατινικό ποίημα του τέταρτου αιώνα π.Χ., το *Ora maritima* του Rufus (ή Rufius) Festus Avienus, που περιγράφει την παραλιακή περιοχή από τη Βρετάνη μέχρι τη Μασσαλία (από βορρά, δηλαδή, προς νότο), ενώ κάνει και κάποιες έμμεσες αναφορές και στα εδάφη πέραν της Βρετάνης. Το ποίημα είναι ιδιαίτερο και δυσερμήνευτο, αφού περιλαμβάνει υλικό από πολλές διαφορετικές χρονολογικές περιόδους –ακόμα και από την ρωμαϊκή εποχή–, αλλά φαίνεται ότι εν μέρει βασίστηκε σε μια έκθεση ενός περίπλου Φωκαέων, αγνώστου συγγραφέα, που γράφτηκε τον έκτο ή τον πέμπτο αιώνα π.Χ. Αν και το περιεχόμενο του είναι συγκεχυμένο, το ποίημα *Ora maritima* είναι η κύρια πηγή μας για τα πρώιμα ελληνικά εξερευνητικά ταξίδια στις ακτές της Ιβηρικής χερσονήσου αλλά και πέραν αυτής²⁵.

Στο μεγαλύτερο μέρος της Βόρειας Αφρικής δεν υπήρχαν ελληνικές αποικίες, εκτός από την περιοχή της Κυρηναικής, δυτικά της Αιγύπτου, όπου ιδρύθηκε η Κυρήνη από τους κατοίκους της Θήρας γύρω στο 630 π.Χ.²⁶. Καθώς η ίδια και τα περίχωρα της αποτελούσαν τα μοναδικά ελληνικά εδάφη σε μια τεράστια περιοχή, αποτέλεσε κομβικό σημείο για τις επαφές των Ελλήνων με το εσωτερικό της Αφρικής. Μέχρι τα μέσα του πέμπτου αιώνα π.Χ. είχαν γίνει γνωστά ταξίδια που πραγματοποιούνταν στις οάσεις της Σαχάρας, με ένα μάλιστα να φτάνει κοντά σε μια πόλη και έναν ποταμό, που έρρεε από τα δυτικά προς τα ανατολικά και είχε κροκόδειλους²⁷. Η πόλη δεν έχει ταυτοποιηθεί –έχει προταθεί το Τιμπουκτού αλλά και άλλες– αλλά ο ποταμός, για τον οποίο γίνεται λόγος, είναι μάλλον ο Νίγηρας²⁸. Ωστόσο, οι άνθρωποι που διηγήθηκαν στον Ηρόδοτο αυτή την ιστορία θεωρούσαν ότι ο ποταμός ήταν ο Νείλος, ίσως απλώς επειδή ήταν και ο μοναδικός γνωστός μεγάλος ποταμός της Αφρικής. Οι ταξιδιώτες της ιστορίας συνέχισαν το

ταξίδι τους έχοντας οδηγούς κάποιους ανθρώπους, που μιλούσαν μια άγνωστη γλώσσα και ήταν «μικρόσωμοι, με ανάστημα κάτω του μετρίου». Αυτή δεν είναι η μοναδική φορά που ο Ηρόδοτος αναφέρεται στο έργο του σε μικροκαμωμένους άνδρες που ζούσαν στην υποσαχάρια Αφρική, αφού ένας Πέρσης, ο Σατάσπης τους συνάντησε γύρω στο 479-465 π.Χ. κατά τη διάρκεια μιας αποτυχημένης απόπειρας περίπλου²⁹. Αυτές ήταν, μάλλον και οι πρώτες συγκεκριμένες αναφορές στους Πυγμαίους της Κεντρικής Αφρικής: ο Όμηρος γνώριζε την ύπαρξη τους³⁰, ενώ απεικονίζονται και στο Αγγείο François των αρχών του έκτου αιώνα π.Χ., χωρίς να γίνεται ωστόσο ειδική μνεία σε αυτούς. Αντιθέτως, τους «μικρόσωμους άνδρες» της δυτικής Αφρικής όντως τους συνάντησαν κάποιοι ταξιδιώτες, αν και σε μια περιοχή λίγο βορειότερη από αυτήν, που τουλάχιστον σήμερα, θεωρείται ότι είναι η επικράτεια τους³¹.

Εκτός αυτών των αποικιών, οι Έλληνες ίδρυσαν και μια σειρά από εμπορεία (εμπορικούς σταθμούς) σε περιοχές που ήταν ήδη κατοικημένες, όπως για παράδειγμα τη Ναύκρατη στην Αίγυπτο, που βρισκόταν 40 μίλια βόρεια των Κανωπικών εκβολών του Νείλου, στην αριστερή όχθη. Στην ίδρυση της συμμετείχαν τουλάχιστον 10 ελληνικές πόλεις-κράτη, που βρίσκονταν στη Μικρά Ασία και τα απέναντι νησιά, με τη Μίλητο να κατέχει μάλλον τα ηνία αλλά και το μονοπώλιο, τουλάχιστον στην αρχή, των ελληνικών εμπορικών σχέσεων με την Αίγυπτο. Ο Ηρόδοτος αφήνει να εννοηθεί ότι η πόλη ιδρύθηκε μετά από παρότρυνση του Αιγύπτιου φαραώ, Άμασι (570-526 π.Χ.), κατά τη διάρκεια της βασιλείας του οποίου άκμασε, αλλά τα αγγεία που έχουν ανακαλυφθεί υποδεικνύουν ως αρχική χρονολογία ίδρυσης τον έβδομο αιώνα π.Χ.³². Είναι αυτονόητο ότι η Ναύκρατη ήταν πολύ διαφορετική από άλλες ελληνικές αποικίες που ιδρύονταν σε μη κατοικημένες περιοχές, αφενός επειδή η εμπλοκή τόσο πολλών ελληνικών πόλεων-κρατών δημιούργησε έναν πανελλήνιο χαρακτήρα, ασυνήθιστο για την εποχή και

αφετέρου επειδή επέτρεψε στους Έλληνες να γνωρίσουν την κουλτούρα και τον πολιτισμό των Αιγυπτίων αλλά και τα μέρη που βρίσκονταν στον Νείλο και νοτίως της Ερυθράς Θάλασσας. Η παράδοση που ήθελε τους Έλληνες λογίους να επισκέπτονται την Αίγυπτο στο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους, με πρώτο τον Θαλή³³, μπορεί να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αποτυπώνει όμως, με παραστατικό τρόπο, τους πολιτιστικούς δεσμούς μεταξύ των δύο χωρών, ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλοί εξέχοντες Έλληνες της αρχαϊκής εποχής διέμειναν για ένα διάστημα στην Αίγυπτο ή τη Ναύκρατη.

Στη Μέση Ανατολή, υπήρχε ένας ελληνικός εμπορικός σταθμός στην πόλη της Αλ Μίνα στις εκβολές του ποταμού Ορόντη στην Συρία, ακριβώς κάτω από το μέρος στο οποίο αργότερα επρόκειτο να ιδρυθεί η Αντιόχεια η επί Ορόντου. Οι Μυκηναίοι είχαν βρεθεί στην περιοχή, ενώ, από τον ένατο αιώνα π.Χ., εγκαταστάθηκαν εκεί και άποικοι, μάλλον Ευβοείς. Η περίοδος ακμής τους ήταν ο έβδομος και ο έκτος αιώνας π.Χ.³⁴. Επειδή τα στοιχεία που έχουμε είναι μάλλον αρχαιολογικά παρά λογοτεχνικά, γνωρίζουμε μόνον τον υλικό πολιτισμό, αλλά προφανώς η πόλη της Αλ Μίνα παρείχε στους Έλληνες πληροφορίες για τις φοινικικές πόλεις, τόσο της νότιας Συρίας όσο και της ενδοχώρας της.

Η σημασία αυτής της εδαφικής εξάπλωσης των Ελλήνων, που σημειώθηκε από τον όγδοο έως και τον έκτο αιώνα πρέπει να αναγνωριστεί στο βαθμό που της αξίζει. Μέχρι το τέλος αυτής της εποχής και τη στροφή του ενδιαφέροντος των Ελλήνων σε έναν άλλου είδους επεκτατισμό, αυτόν των Περσών, οι ελληνικοί ορίζοντες διευρύνθηκαν πολύ πέραν της Μεσογείου Έλληνες που ζούσαν σε απομακρυσμένες αποικίες, όπως τη Μασσαλία και την Ολβία έμαθαν την ενδοχώρα της Ευρώπης· αυτοί που ζούσαν στην Κυρήνη και τους εμπορικούς σταθμούς της Ανατολής γνώρισαν την υποσαχάρια Αφρική και το εσωτερικό της Ασίας. Πλέον, δεν ήταν η Μεσόγειος το όριο

της ελληνικής γεωγραφικής σκέψης. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι πληροφορίες που έφταναν στους Έλληνες που ζούσαν στα παράλια ήταν δευτερογενείς και πράγματι λίγοι ήταν αυτοί που ταξίδεψαν στην ενδοχώρα μακριά από τις πόλεις τους. Ένας από αυτούς ήταν ο Αριστέας, ο οποίος ξεκινώντας από την πατρίδα του, την Προκόννησο που βρισκόταν κοντά στην είσοδο της Μαύρης Θάλασσας, έφτασε σε περιοχές πολύ βορειότερες. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι έζησε στις αρχές του έβδομου αιώνα π.Χ., αλλά ίσως ήταν κάπως μεταγενέστερος³⁵. Επρόκειτο για μια μορφή, περιβεβλημένη από την αχλή του μύθου και από μια λατρευτική χροιά, που λέγεται ότι εμφανίστηκε ξανά 200 χρόνια αργότερα στο Μεταπόντιον της νότιας Ιταλίας. Θεωρήθηκε ο δημιουργός ενός έπους, γραμμένου σε εξάμετρο στίχο, της *Αριμάσπειας* (που πήρε το όνομα του από την εθνότητα των Αριμασπών, που ο Αριστέας αναζητούσε στα ταξίδια του), που φαίνεται ότι εξακολουθούσε να κυκλοφορεί μέχρι και τον πρώτο αιώνα π.Χ.³⁶, παρόλα αυτά τόσο ο Αριστέας όσο και το ποίημα του παραμένουν άγνωστοι σε εμάς και κάποια από τα σωζόμενα αποσπάσματα του μπορεί να είναι πλαστά και να προέρχονται από τον τέταρτο ή τον τρίτο αιώνα π.Χ. Το ποίημα εξιστορεί ένα εξαετές ταξίδι σε περιοχές βόρεια της Μαύρης Θάλασσας, τις οποίες πρώτη φορά επισκέπτονταν Έλληνες³⁷. Ένας από τους σκοπούς του ταξιδιού του Αριστεά ήταν να ανακαλύψει τους ακόμα πιο μυστηριώδεις Υπερβόρειους –που πρόκειται μάλλον για περιγραφικό όρο παρά για εθνονυμικό³⁸–, αυτούς που κατοικούσαν «πέρα από τον βορρά», αλλά κατόρθωσε να φτάσει μόνον μέχρι τους Ισηδόνες, καλύπτοντας, παρόλα αυτά, μια πολύ σημαντική απόσταση προς τα ανατολικά³⁹. Έχει διατυπωθεί η ενδιαφέρουσα υπόθεση ότι οι Υπερβόρειοι ενδέχεται να είναι οι Κινέζοι, ωστόσο δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να την αποδεικνύει, ενώ, ακόμα κι αν υπήρχε, δεν μαρτυρείται καμία επαφή των Κινέζων με τους λαούς της Μεσογείου παρά μόνον αιώνες αργότερα⁴⁰.